

УДК 4(476.4)“13/17”

АГУЛЬНЫ АГЛЯД ПОБЫТАВАЙ ШТОДЗЁННАСЦІ ЖЫХАРОЎ БЫХАВА Ў XIV – XVIII стст.**Р.Д. ГАЛЫНСКІ***(Аддзел ідэалагічнай работы, культуры і па справах моладзі Быхаўскага райвыканкама)*

Адзін з асноўных крытэрыяў гарадскога паселішча – спецыфіка заняткаў гараджан, а менавіта рамесніцтва і гандаль. Але да заняткаў гараджан адносяцца праца, адпачынак, баўленне вольнага часу, вайсковая справа; усё гэта – аснова штодзённага існавання жыхароў горада. Праз заняткі людзі рэалізавалі сваю жыццяздзейнасць і фарміравалі ўласнае аблічча, адначасова ўплываючы на навакольны свет. Самая звыклая форма штодзённасці, якая суправаджала чалавека ад нараджэння да смерці, – побыт. Гэта рэчы, сярод якіх чалавек жыў, перш за ўсё, у прыватным жыцці, гэта тое, чым і дзеля чаго ён працаваў.

Ключавыя словы: *штодзённасць, побыт, сярэднявечны горад, Быхаў, посуд, адзенне, мэбля, харчаванне, жыллё.*

Уводзіны. Штодзённасць чалавека, ці паўсядзённае жыццё – гэта шматгранны свет чалавечага існавання. Гэты свет уплывае на чалавека і сам атрымлівае значны ўплыў на самога сябе з боку людзей. Пад тэрмінам “паўсядзённае жыццё” намі разумеюцца жыццёвая прастора, заняткі і навакольная рэчаіснасць, у якіх пражывалі быхаўчане. Вывучэнне гісторыі паўсядзённасці – гэта сродак дазнацца пра жыццё, як казаў Арон Гурэвіч “маўклівай большасці” і пабачыць тую гісторыю, якая стварала нас сённяшніх, менавіта яна ўплывала на вышэйшыя падзеі грамадства. Гэта не толькі вывучэнне рэчаў і іх класіфікацыя, як у археалогіі, а яшчэ і вызначэнне іх сацыяльнага кантэксту, як элемента культуры, маркера сацыяльнага статусу. Мы абапіраемся на ідэі заходне-еўрапейскіх гісторыкаў, прадстаўнікоў школы “Анналаў” і перш за ўсё Фернана Брэдэля – класіка французскай гістарыяграфіі, які і ўвёў гэты тэрмін у навуковы дыскурс заходне-еўрапейскай навукі.

Гарадская паўсядзённасць вызначаецца ўрбаністычным асяроддзем горада, яго гандлёвымі, эканамічнымі, культурнымі і мілітарнымі кантактамі, яго сацыяльнай тапаграфіяй. Сукупнасць пазначаных фактараў, у сваю чаргу, знаходзіць выразнае адлюстраванне ў комплексах артэфактаў, рэчаў, якія маркіравалі побытавую прастору гарадскога жыхара, у дадзеным выпадку – жыхара горада Быхава. Разглядаючы яе ў прапанаваным артыкуле, мы дэманструем агульны комплекс побытавай штодзённасці быхаўчан (посуд з побытавай керамікай, адзенне, мэбля і інш.) і жылую архітэктурную Быхава XIV – XVIII стст. на падставе пісьмовых, іканаграфічных і археалагічных крыніц.

Посуд і побытавая кераміка. Самым масавым матэрыялам, з якім сутыкаецца чалавек штодзённа, з’яўляецца адзенне і посуд. Гэтыя катэгорыі рэпрэзентаваны знаходкамі фрагментаў гаршкоў і місак, макотраў, глякоў, збаноў, патэльняў/рынак, талерак, накрывак, кубкаў і чарак. Сярод усёй сталовай і кухоннай керамікі дамінуюць гаршкі. Яны сустракаюцца ва ўсіх храналагічных напластаваннях і на ўсёй археалагічна даследаванай тэрыторыі горада.

Больш за 70% вырабаў выканана на најым ганчарным крузе і адцягнута з аднаго кавалка гліны (тэхналогія распаўсюджвалася з канца XVI – пачатку XVII ст.). Каля 25% выраблена шляхам кальцавога ці спіральна-стужкавага налізу на сфармаванае дно з пазнейшым падпраўленнем (тэхналогія характэрна для XV – XVI стст.). Прысутнічаюць вельмі рэдкія вырабы з фарфору і гэтак званы “каменны тавар” – спецыфічнае імпартавае начынне з Заходняй Еўропы (рэйнскія майстэрні), Прыбалтыкі, ці Асманскай імперіі (каля 1 – 1,5% ад агульнай масы знаходак). Астатнія фрагменты – рэшткі чырвонаглінянага посуду. Адзначым, што каля 8 – 10% фрагментаў гаршкоў маюць нагар (рэшткі харчовых прадуктаў, што згарэлі падчас гатавання ежы) і сажу з вонкавага боку. Увесь посуд с сажай і нагарам шэрага, ці чорнага колеру (дымлены, ці “мораны”). На Падняпроўі дымленая кераміка можа выступаць этнічна-рэлігійным маркерам: менавіта такія ганчарныя вырабы карысталіся найбольшай папулярнасцю сярод яўрэйскага насельніцтва рэгіёна. У канцы XIX ст. іх нават называлі “пейсачным” посудам – посудам для Пейсаха [22, с. 468].

Гаршкі прадстаўлены шматлікай разнастайнасцю як форм (прыземістыя акруглабокія, з высокімі і кароткімі шыйкамі, з рабром па плечуку і без яго, адагнутымі, скругленымі і простымі венцамі), так і спосабаў аздаблення (хвалістая і простая лініі, палцавыя і пазногцевыя ўцісканні, кропкі і карбоўка) і апрацоўкі (чырвона-гліняныя, дымленыя, лошчаныя і паліваныя). Сярод паліваў дамінуе зялёны колер, потым ідуць чырвоны, карычневы і жоўты. Асобна трэба адзначыць такую катэгорыю аздаблення, як карбоўка – спецыфічны арнамент з маленькіх кропак і прамавугольнікаў у разнастайных камбінацыях. Такі арнамент наносіўся з дапамогай спецыяльнага калёсіка з шыпамі.

Былі таксама знойдзены нешматлікія фрагменты збаноў з высокім простым горлам, макотры – начынні для расцірання рэчываў (яйкі, мак і г.д.) – нагадвалі ўсечаны конус або цыліндр з тоўстымі сценамі (калекцыя складаецца выключна з фрагментаваных венцаў). Былі выяўлены таксама фрагменты тэракотавых, дымленых, зялёна- і карычневапаліваных місак (начынні для спажывання ежы). Некаторыя – з усечана-канічным профілем. Былі з простымі сценамі з простым венцам, выгнутымі сценамі з адагнутым венцам і выразным плечуком і з венцам у выглядзе літары “Г” ці “Т”. Зафіксаваны фрагменты тэракотавых, дымленых, зялёна- і карычневапаліваных талерак (начынні для спажывання ежы), а таксама ручак ад начынняў. Ручкі, хутчэй за ўсё, належалі разнастайным збанам і куўшынам, часткова гаршкам невялікіх аб’ёмаў. Падзяляюцца на плоскія прамыя, плоскія з баразнай, вітыя (з двух-трох жгутоў), з аздобай – палцавыя ўцісканні [24, с. 26–27]. Быхаўчане выкарыстоўвалі рынкі

і патэльні (прыстасаванні для спражання і тушэння) знойдзены адзінкавыя фрагменты. У калекцыях маюцца звонападобныя накруўкі з аздобай і без аздобы.

Мяркуючы па шматлікіх аналагах, керамічнае начынне з такой прафіліроўкай бытвала ў шырокім храналагічным дыяпазоне – XVI – XVIII стст. (хоць і прысутнічаюць вельмі нешматлікія артэфакты старажытнарускага часу). Але найбольш правільна будзе датаваць керамічны матэрыял (зыходзячы з аналогій Заслаўя і папярэдніх матэрыялаў з Быхава) другой паловай XVI – XVIII ст. пры дамінаванні матэрыялаў XVII – пачатку XVIII ст¹.

Шклянны посуд падзяляецца на сталовы і тарны. Да тарнага посуду адносяцца разнародныя бутэлькі. У XVII ст. дамінавалі бутэлькі падквадратнага і падпрамавугольнага сячэння – кварталы і пляшкі. З канца XVII – XVIII ст. выраблялі бутэлькі круглага сячэння з донцамі. Чаркі мелі круглае сячэнне, розны памер і дыяметр. Памеры: дыяметр венца 2,5–5 см, дыяметр донца 2–4,7 см, вышыня – да 10 см. Шклянкі нагадвалі па сваіх абрысах чаркі, толькі былі большыя за іх па памеры і з больш тоўстымі сценамі. Шклянцы ўпрыгожваліся ажурнай каймой па донцы і жгутамі ў выглядзе раслін і змей. Келіхі нагадваюць сучасныя, у асноўнай сваёй масе маюць трохкутнае сячэнне, усталяваныя на высокую ножку. Са шкла таксама выраблялі і кувалі, ад якіх засталіся шклянныя ручкі прамавугольных абрысаў.

Прыстасаванні для ўжывання ежы ўключалі ў свой склад нажы, лыжкі, відэльцы. Калі пра наяўнасць у кожнай хаце першых двух рэчаў мы можам дасканала пагадзіцца, то відэльцы, нават у XVIII ст., хутчэй за ўсё, былі атрыбутам заможных мяшчан і шляхты. Шумоўкі, цэдлікі, рукамы і іншыя прыстасаванні для прыгатавання ежы, забеспячэння гігіены нам па пісьмовых, іканаграфічных і археалагічных крыніцах, пакуль што, невядомы. Аднаўляюцца ад іх бытвання ў горадзе ў той час наўрад ці магчыма.

Тарны і сталовы посуд мог вырабляцца і з дрэва (міскі, талеркі, кубкі, лыжкі), метала (лыжкі, нажы, відэльцы) і лазы (кашы і інш.). У інвентары Быхаўскага замка за 1692 г. прысутнічае “Rejestr Nieboszyka Holnta” (Рэестр нябожчыка Холнта) згадка прыстасаванняў для гатавання ежы на адкрытым агні: “Do kuchni zeleza to iest oblozyny 2, kotly 2, rozny dwa wielky” (Да кухні жалеза (спецыяльныя прылады), значыць абложыны (каркас да вогнішча/каміна) 2, катлы 2, фіксатары (падпоркі) два вялікіх), “Petelnia stara...” (Патэльня старая), “Kociolki trzy...” (Кацялкі тры), “Trzynogi dwa” (трыногі два). Вельмі цікавая згадка прыстасавання для вырабу алкаголю: “Alembik wielki z szapka z trybami u z przytraska, do ney zelazny trynog” (Алембік вялікі з шапкай з трубама і з перахадніком, да яго жалезны трыног) – гаворка ідзе пра медны перагонны куб з прыстасаваннямі².

У археалагічных матэрыялах з розных частак горада атрыманы разнастайныя вырабы з керамічнай пласцікі (люлькі для палення тытуню, дзіцячыя цацкі, шарыкі ад мурмельшпілю).

Неабходна адзначыць яшчэ адну катэгорыю вырабаў з гліны – керамічныя падсвечнікі і алейныя свяцільнікі. Археалагічныя матэрыялы дэманструюць нам іх дзвюх- і трохсекцыйную канструкцыю: стрыжань-ножка, на якім мацаваліся два – тры сподачкі для затрымання растопленага воску ці алею. Вырабы цалкам ці часткова пакрытыя палівай зялёнага колеру³.

Адзенне. Адзенне градуецца, па-першае, па сыравіне – жывёльнага (футра, скура, поўсць, шоўк) і расліннага (лён) паходжання. Па-другое – па полаўзроставым прызначэнні (мужчынскае, жаночае, дзіцячае і г.д.) і па прафесійна-сацыяльнай прыналежнасці ўладароў (жаўнеры, рамеснікі, мяшчане, шляхта і г.д.). Два асноўныя накірункі ў тагачаснай модзе, што мелі месца на землях Быхаўскага графства (як і рэгіёна ў цэлым) – агульнаеўрапейскі і сарматызм [21].

Адзначым факт адсутнасці згадак вырабу сыравіны, неабходнай для пашыву адзення і абутку. Між тым, у крыніцах маюцца згадкі пра саму гэтую сыравіну, вырабы адзення і яго відавую разнастайнасць. Адсутнічаюць пісьмовыя, іканаграфічныя і археалагічныя крыніцы па гісторыі адзення Быхаўшчыны ў дачыненні да часоў канца XIV – сярэдзіны XVI ст. З гэтай прычыны намі будзе разглядацца адзенне на падставе крыніц, якія маюць дачыненне непасрэдна да Быхава і закранаюць больш позні час.

Першая крыніца, у якой згадваецца адзенне, – “Наезд Нізовых казакоў на город Быхов” [2, с. 175]. Падчас гэтага ваеннага канфлікту ў 1590 г. сярод нарабаванага казакамі майна значыцца шмат элементаў адзення. Так, з дакумента можна даведацца пра назву адзення, яго колер, паходжанне і матэрыял: “армяк муравский серый”, “жупан шарый муравский”, “кожух бараний”, “пояс” [2, с. 176], “рукавицы медвежий”, “сукман люнский”, “ермяков 3 сермяжных”, “шапку и кошуль 2”, “убранье люнское”, “шубу крытую чорным фалюндушом лисью”,

¹ Галынскі, Р. Дз. Справаздача аб археалагічным наглядзе на аб’екце «Текущий ремонт водопроводной сети по адресу г. Быхов, ул. Советская, 2» ў г. Быхаве Магілёўскай вобласці : дамова Ін-та Гісторыі НАН Беларусі з Быхаўскім раённым спажывецкім таварыствам г. Быхава ад 19 чэрвеня 2015 г.) / Р. Дз. Галынскі // ЦНА НАН Беларусі. ФАНД. – Арх. № 3755.

Галынскі, Р. Дз. Справаздача аб археалагічным наглядзе на аб’екце «Строительство сетей теплоснабжения к зданию прихода храма Святой Живоначальной Троицы г. Быхова» ў 2013 г. : дамова Ін-та гіст. НАН Беларусі з настояцелем храма Святой Жываначальнай Тройцы г. Быхава ад 26 снежня 2013 г. / Р. Дз. Галынскі // ЦНА НАН Беларусі. ФАНД. – Арх. № 3156. Галынскі, Р. Дз. Справаздача аб археалагічных разведках і раскопках у гістарычным цэнтры г. Быхава Магілёўскай вобласці ў 2013 г. Магілёў, 2014 г. / Р. Дз. Галынскі // ЦНА НАН Беларусі. ФАНД. – Арх. № 3155. Марзалюк, І. А. Справаздача аб археалагічных раскопках на тэрыторыі замка ў г. Быхаве Магілёўскай вобласці ў 2013 г. / І. А. Марзалюк. – 354 с. – [Рукапіс].

² Інвентар Быхаўскага замка // Рукапісны адзел бібліятэкі Віленскага Дзяржаўнага ўніверсітэта. – А–1538 Л. 1. – Быхаў : [б. в.], 1692. – 11 с.

³ Гл. зноску № 1.

“полотна 6 локтей”, “рантухи 4” (шаль, вялікая хустка з нямецкага сукна – Р.Г.), “кашулю”, “рукавицы”, “рукавицы двой махры”, “боты” [2, с. 177].

Зыходзячы з малюнка Л. Куўро (1640-я гг.), можна дапусціць, што быхаўчане маглі апранацца ў разнастайнае адзенне. На малюнку паказаны як прадстаўнікі шляхты (магчыма, і хтосьці з Сапегаў), так і радавыя мяшчане і жаўнеры. Сярод адзення вылучаюцца: дэліі, жупаны, скураныя, ці валяныя капялюшы, курткі-ментэ, штаны, пасы, спадніцы, хусткі. На адным з партрэтаў К. Л. Сапегі (гравюра В. Гондзіуса 1644 г.) магнат намаляваны ў дэліі, падбітай футрам, з ювелірнымі зашпількамі [5].

Адным з паказальнікаў статусу тагачаснага чалавека была наяўнасць пэўных аксесуараў. Да іх намі аднесены згаданыя пры “Наездзе...” сыгнеты і каліты. Сыгнеты – гэта спецыфічныя пярсцёнкі з пячаткамі ці стылізаваныя пад іх ювелірныя вырабы. Каліта – скураная торба-кашалёк, якая падвешвалася на пас і мела спецыфічны спосаб зачынення, а часам і запіралася на замок з ключом [2, с. 176–177]. Да гэтых прадметаў намі аднесены і гузікі з зашпількамі для вопраткі, бо яны былі паказчыкамі заможнасці мешчаніна і шляхціца.

Харчаванне. Пытанне харчавання ў дачыненні да жыхароў горада Быхава цалкам не раскрыта. Да нашых дзён дайшла не такая колькасць крыніц па гісторыі харчавання быхаўскіх мяшчан, як, напрыклад, магіляўчан. Таму, разглядаючы гастронамічную паўсядзённасць жыхароў Быхава, мы не будзем звяртаць увагу на іх этнічную і рэлігійную прыналежнасць. Асноўнымі крыніцамі па гісторыі харчавання Быхава з яго наваколлем выступаюць Баркулабаўскі летапіс і малюнак Л. Куўро, інвентары Быхаўскага графства і касцёла, інвентарныя і судовыя кнігі Магілёўскага магістрата⁴ [6; 8–19; 20; 1; 3].

На малюнку Л. Куўро намаляваны агароды, якія былі разбіты на месцы сучаснай вул. Валадарскага (у асноўным вырошчвалі рэпу, капусту, цыбулю, часнок, гуркі, буракі). Дамінанту харчовай бяспекі ў рэгіёне складалі злакавыя культуры. Яны ішлі на выраб хлеба, круп, напояў. Пераважала жыта. З Баркулабаўскага летапісу вядома, што ў рэгіёне вырошчвалі жыта, авёс, ярыцу, пшаніцу, ячмень, грэчку, каноплі, гарох, капусту (акрамя таго, гэтымі культурамі вялі інтэнсіўны гандаль) [3, с. 590–592]. З сярэдзіны XVI ст. Рэч Паспалітая стала асноўным пастаўшчыком збожжа ў Еўропу, узамен з Захаду да нас пайшла вялікая колькасць каланіяльных тавараў (марской рыбы, віна, тытуню і інш.). Адзначана, што падчас неўраджаяў хлеба, выжывалі за кошт грыбоў, якія прывозілі вазамі [3].

Свойская птушка была прадстаўлена курамі, качкамі, гусямі, а з сярэдзіны XVIII ст. разводзілі індыкаў. У дачыненні да мяса, аснову рацыёна складала свініна, бараніна і толькі потым ялавіччына (гэта характэрна для зямель усёй тагачаснай Беларусі)⁵ [3]. У пэўнай колькасці археалагічна зафіксавана ўжыванне быхаўчанамі дзічыны. У розных частках горада былі знойдзены іклы дзікоў. У арсеналах быхаўчан і гарадскім цэйхгаўзе захоўваліся вошчапы і шафаліны – дропкі і рагаціны (поліфункцыянальныя коп’і, якія выкарыстоўвалі і на вайне і на паляванні на буйных жывёл). На малюнку Л. Куўро маецца выява паляўнічага на качак, а ў інвентарах касцёла зафіксавана “жалеза бабровае” – пасткі на баброў.

Рыба ўжывалася штодзённа ў вялікай колькасці: шчупакі, ліны, ляшчы, акуні, асятровыя. На малюнку Л. Куўро прысутнічае рыбак з вудай. Цанілася і марская рыба, асабліва селядцы (“галяндэрская”, “шкоцкія”). Асобна закупаўся расол, у якім саліліся селядцы (ёк, ці лёк).

У Быхаве быў гарадскі бровар, бровар пры касцёле і ў маёнтку Белая Гара. Ужывалі моцны алкаголь – гарэлку (маецца згадка алембіка – перагоннага куба, самагоннага апарата)⁶.

Прыведзены спіс харчовай прадукцыі вельмі сціпла дэманструе гастронамічную паўсядзённасць жыхароў Быхава (прыведзены звесткі толькі тых рэчаў, аб’ектаў і страў, якія адлюстраваны ў крыніцах).

Мэбля, што згадваецца ў быхаўскіх пісьмовых крыніцах, прадэманстравана вельмі сціплым комплексам рэчаў. Археалагічна ж можна толькі ўскосна прывязаць жалезныя петлі і клямкі да нейкіх скрыняў ці куфраў. Іканаграфія ўвогуле не дае аніякай інфармацыі пра гэтыя артэфакты. Між тым, найчасцей згадваюцца сталы і лавы. Рабіліся яны з хваёвых дошак і падзяляліся на вялікія і малыя. Ёсць згадкі скураных “шкатулак” і такія рэчы, як “puzderko” (скрыня да выправы). Існавалі “Lichtarze супowe” (ліхтары слоікавыя) і “miedne” (медныя) – запраўляліся алеем (?)⁷.

Жылая архітэктур. Мяшчане як жыхары прыватнаўласніцкага горада маглі мець правы на ўласны зямельны надзел, як у межах горада, так і за яго тэрыторыяй. Але, на нашу думку, асноўная частка насельнікаў Быхава жыла ў ім на правах арэнды зямельных участкаў, ці памяшканняў. З гэтых надзелаў і фарміравалася мяшчанская забудова [7, с. 51]. У большасці гарадоў яна была шчыльнай, без разрываў (горад – абмежаваная тэрыторыя, таму вольнага месца не пакідалася), з жылымі дамамі ў тры акны ўздоўж плошчы і вуліц [25, с. 52].

⁴ Інвентар Быхаўскага графства // Бібліягэка Чартарыйскай у Кракаве / Klucz bychowski (Bychów). – 9113 Pol. XVIII w. 39,5 x 24 cm. K. 86. Opr. sk.; Там жа. – 9118 Pol. 1785. 32,5 x 20 cm. K. 73. Opr. plsk.; Інвентар Быхаўскага замка // Рукапісны аддзел бібліягэкі Віленскага Дзяржаўнага ўніверсітэта. – А–1538 Л. 1. – Быхаў : [б. в.], 1692. – 11 с.; Інвентар Быхаўскага касцёла // Нац. гіст. архіў Беларусі. – Ф. 2395. Воп. 1. Спр. 7.

⁵ Інвентар Быхаўскага графства // Бібліягэка Чартарыйскай у Кракаве / Klucz bychowski (Bychów). – 9113 Pol. XVIII w. 39,5 x 24 cm. K. 86. Opr. sk.; Там жа. – 9115 Pol. 1758. 31 x 19,5 cm. K. 323. Opr. sk.; Там жа. – 9119 Pol. 1797. 42,5 x 33 cm. K. 82. Opr. sk.

⁶ Там жа. – 9119 Pol. 1797. 42,5 x 33 cm. K. 82. Opr. sk.

⁷ Там жа. – 9118 Pol. 1785. 32,5 x 20 cm. K. 73. Opr. plsk.

Але гэта не было характэрна для гарадоў Верхняга Прыдняпроўя [25, с. 61], таму жыллё, асабліва на пасадах, вельмі нагадвала архітэктурную сельскай мясцовасці з выключным дамінаваннем драўлянай забудовы. Згодна інвентароў Быхаўскага графства канца XVIII ст. ў горадзе прысутнічалі нежылыя гаспадарчыя дамы і, нават, гаспадаркі⁸. Аналізуючы сістэму размяшчэння жылых пабудоў у гарадской забудове, І.М. Слюнькова адзначыла, што для Верхняга Падняпроўя яна выразная толькі ў буйных гарадах [25, с. 61]. Мы можам меркаваць пра пэўнае заніраванне для Быхава як па рэлігійнай, так і па сацыяльнай прыналежнасці. Шчыльнасць забудовы магла роўнапрапарцыянальна залежаць ад колькасці жыхароў горада.

На плане горада 1781 г. на паўднёвым захадзе ад замка пазначаны будынак, які па сваіх абрысах нагадваў магилёўскую ратушу. Чым пабудова з'яўлялася, – дакладна гаварыць цяжка, бо Быхаў быў прыватнаўласніцкім горадам і магістрата ў ім не магло быць. У той жа час, у такім будынку магло размяшчацца гарадское кіраўніцтва (намеснік горада), маглі захоўвацца эталоны мер і вагаў, месціцца адміністрацыя. Верагодна, дадзены аб'ект у Інвентары Быхаўскага графства за 1797 г. апісаны як “Dom Skarbowy stary w ktorym rezydęcyа Namiestnika Miasta Starego Bychowa”. Да гэтай думкі падводзіць згадка будынка з “altienem” (альтанкай (?)). Прамаляваны будынак сапраўды сваімі абрысамі на плане нагадвае жылы дом з прыбудаванай альтанкай. Разглядаемы дом уваходзіў у комплекс пабудоў (разам са спіжарняй, кухняй, стайняй і іншымі гаспадарчымі аб'ектамі), выкананы з дрэва (бруса і кругляка), крыты дранкай, памяшканні забяспечаны пячамі з комінамі, аздобленымі зялёнай кафляй. Падлога і мэбля (перш за ўсё сталы) зроблены з хваёвых дошак⁹.

У XIV – XVI стст., па назіраннях Ю.М. Бохана і А.А. Трусава, у мястэчках, верагодна, і ў гарадах, асноўная частка пабудоў складалася з хваёвых бярвёнаў. Жылыя дамы на Верхнім замку ў Віцебску мелі плошчу да 42 м². Падлогі былі дошчататыя ці глінабітныя. Тэхналогія ўзвядзення драўляных зрубаў прадэманстравана ў археалогіі беларускіх гарадоў некалькімі відамі, якія існавалі адначасова. У XII – XVII стст. шырока была распаўсюджана рубка “ў чашку” з астаткам, “у шулу” і “ў храпку”. Да XVI ст. зрубы слупавой канструкцыі былі частымі ў гаспадарчых пабудовах. Між тым, гаспадарчыя пабудовы (хлявы, сенцы, гумны) маглі быць хварасцяннымі. Дахі крыліся саломай, дранкай, зрэдку дахоўкай (пашырылася з XVII ст.). Двары і гаспадаркі агароджваліся плотам з варотамі, “брамамі” – варотамі з пакрыццём (дахам) і з “форткамі” (каліткамі) [4, с.194; 26, с. 92–93]. З прычыны частых пажараў зрубы існавалі не больш за 20–30 год.

Найбольш яскрава выгляд забудовы сярэднявечнага беларускага горада прадэманстравана на гравюры Іагана Адэльгаўзера і Маціаса Цюндта 1568 г. з выявай горада Гародні [28, с. 102]. На нашу думку, у Быхаве шэраговая гарадская забудова павінна была мець выгляд, як у Гародне.

Частку гарадской забудовы ў XVIII ст. складалі пабудовы фахверкавай канструкцыі. Так, у крыніцах згадваецца “mur pruski” (мур прускі) – будынак з бруса з гонтавым дахам, моцна пацярпелы, з разбуранай печку ўнутры¹⁰. Пачынаючы з XVII ст. забудова змянялася ў бок павелічэння каменных пабудоў. Тады ж з'яўляюцца двухпавярховыя драўляныя жылыя дамы. Такія пабудовы забяспечваліся яшчэ і падклетамі, а ўваход у іх уяўляў рамачна-каркасную канструкцыю – галерэю. Аналагічныя пабудовы былі знойдзены ў Мінску і Віцебску [4, с.194; 26, с. 93]. Найстарэйшая выяўленчая крыніца, якая адлюстроўвае Быхаўскую забудову – малюнак Л. Куўро, сярэдзіны XVII ст. дэманструе Быхаў ва ўсходнім напрамку. “Карта Беларуска-Магілёўскай губерніі і віды Губернскага і Уездных Гарадоў з прысвоенымі ім гербамі” (першая палова XIX ст.) паказвае гарадскую забудову больш позняга часу ва ўсходнім напрамку. На малюнку Л. Куўро адлюстравана асноўная частка горада (была драўлянай), каменных пабудоў было каля 40%. Між тым, малюнак не дае нам магчымасці меркаваць аб відах забудовы да сярэдзіны XVII ст. Больш позні час адлюстраваны ў “Карце Беларуска-Магілёўскай губерніі...”. Археалагічна не выяўлена вялікая колькасць каменных падмуркаў.

Зыходзячы з прыродна-кліматыхных умоў і прыродных рэсурсаў, драўляная забудова на працягу ўсяго існавання Быхава рабілася з дамінаваннем сасны, зрэдку хвой і дуба (ніжнія вянцы, вокны, дзверы, гонта/дранка і г.д.). Да XVI ст. зрубы рубіліся “ў абло”, з канца XVI ст. – “у лапу” [23, с. 164–165].

Горад разрастаўся, у першую чаргу, па восі поўнач – поўдзень. Гэта абумоўлена тым, што так праходзіў стары Магілёўскі, ці Рагачоўскі шлях. На ўсходзе Быхаў быў абмежаваны рэкамі Макранка і Днепр, а на захад ішлі палаткі. Часткова такая сістэма забудовы захоўвалася і да канца XIX – пачатку XX ст.

Абапіраючыся на Інвентар касцёла і Інвентары замка і графства сярэдзіны – канца XVIII ст., можна меркаваць, што асноўная частка гарадской забудовы, нават палацава-замкавы комплекс, была крыта гонтай. Драўляныя пабудовы ўзводзіліся з бруса і кругляку. Падлогі рабілі “z descek”, ці “z targic” (з дошак (колатых), з дошак (пілаваных)). З вузкіх дошак выраблялі сталы і дзверы. Дзверы забяспечваліся петлямі, клямкамі і зашчэпкамі ў залежнасці ад прызначэння (уваходныя, міжпакаёвыя). На вокны ставілі жалезныя краты. Вылучаюцца вокны “wielky”, “maly” і “mienshy” (вялікія, малыя і меншыя). Шкло выкарыстоўвалі “biale”, “zielone” і “rozne” (белае (празрыстае), зялёнае) магчыма вітражы (?). Шкляныя шывкі ўстаўлялі ў драўляныя або алавыя аправы, нават у палацава-замкавым комплексе суіснавалі ў розных пакоях усе згаданыя тыпы акон. Пакоі забяспечвалі пячамі

⁸ Інвентар Быхаўскага графства // Бібліятэка Чартарыйскіх у Кракаве / Klucz bychowski (Bychów). – 9113 Pol. XVIII w. 39,5 x 24 cm. K. 86. Opr. Sk; Там жа. – 9115 Pol. 1758. 31 x 19,5 cm. K. 323. Opr. sk.; Там жа. – 9118 Pol. 1785. 32,5 x 20 cm. K. 73. Opr. plsk.; Там жа. – 9119 Pol. 1797. 42,5 x 33 cm. K. 82. Opr. sk.

⁹ Там жа. – 9119 Pol. 1797. 42,5 x 33 cm. K. 82. Opr. sk.

¹⁰ Там жа. – 9119 Pol. 1797. 42,5 x 33 cm. K. 82. Opr. sk.

і “kominkamy” (камінамі) з комінамі, выведзенымі на дах. Печы маглi аздабляцца зялёнай або белай кафляй ці пакадацца проста атынкаванымі глінай. “Kominky” усе, без выключэння, пакрываліся кафляй. Сярод печак вылучаюцца “piekarnka”, “pech do chleba”, “piechurca” і “kuchnia” (пекарня, хлебная печ, печачка і кухня). Апошні тэрмін – каменныя ці цагляныя, ставіліся па сярэдзіне ці каля сценкі памяшкання. Адметна, што ў адным памяшканні адначасова згадваюцца “... pech z kominkem...” (... печ з комінам) і “kuchnia z segiel” (кухня цагляная)¹¹. На нашу думку, гэта асобная пабудова кштальту галандскай/англійскай пліты – простакутная ў плане скрыня з цэгля (у цэнтры распальвалі агонь), верх – металічная пліта для гатавання ежы [28].

Заклучэнне. Падсумоўваючы атрыманыя звесткі, выпадае канстатаваць наступнае.

Побытавая штодзённасць жыхароў Быхава ў XIV – XVIII стст. была шмат у чым абумоўлена прыродна-кліматичнымі ўмовамі, што адлюстравана ў харчаванні, адзенні, жыллі і інш. Меліся заходнееўрапейскія ўплывы (мода на адзенне, элементы архітэктуры, харчавання і інш.). Гэта абумоўлівалі гандаль, культурныя і ваенныя стасункі і агульнаасветныя цывілізацыйныя працэсы. Кераміка амаль цалкам была мясцовага паходжання, але адзначаюцца рэлігійна-этнічныя маркеры і ўплывы моды. Архітэктура і побытавае абсталяванне (мэбля) ў асноўным вырабляліся з дрэва. Прасочваюцца розныя тыпы пабудоў (жылыя і гаспадарчыя збудаванні). На канец XVIII ст. для жыллаў характэрны шкляныя вокны, у гэты ж перыяд адсутнічаюць згадкі пабудоў без комінаў.

Такім чынам, побытавая штодзённасць жыхароў Быхава выразна адлюстроўвала штодзённасць, уласціваю для ўсіх прыватна-ўласніцкіх урбаністычных комплексаў Беларусі часоў Вялікага Княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай.

ЛІТАРАТУРА

1. Акты, издаваемые Виленскою комиссиею для разбора древних актов : в 39 т. – Вильна : Тип. Губ. правл., 1865–1915. – Т. 39: Акты Могилевского магистрата XVI в. (1578–1580). – 1915. – 664 с.
2. Археографический сборник документов, относящийся к истории Северо-Западной Руси, издаваемый при Управлении Виленского учебного округа : в 14 т. – Вильна : Печатня Губ. правл., 1867–1904. – Т. 1. – 1867. – 409 с.
3. Баркулабаўскі летапіс / рэд. савет: Т.У. Бялова (гал. рэд.) [і інш.] ; апрац. і ўзнаўл. тэксту: І.У. Будзько [і інш.] ; аўт. уступ. арт. А.А. Суша ; Нац. б-ка Беларусі, Цэнтр даследаванняў беларус. культуры, мовы і літаратуры Нац. Акад. навук Беларусі. – Мінск : Беларус. Энцыкл. імя П. Броўкі, 2013. – 616 с.
4. Бохан, Ю.М. Мясцічкі і працэсы ўрбанізацыі на землях Беларусі ў XV–XVIII стст. / Ю.М. Бохан. – Мінск : Беларус. навука, 2018. – 292 с.
5. Волкаў, М.А. Быхаў у першай палове XVII ст. / М.А. Волкаў // Сапегі: асобы, кар’еры, маэнткі : зб. навук. арт. – Мінск : А.М. Янушкевіч, 2018. – С. 167–194.
6. Волкаў, М.А. Панарама Старога Быхава другой паловы XVII ст. / М.А. Волкаў // Беларус. гіст. часопіс. – 2013. – № 5. – С. 16–24.
7. Грицкевич, А.П. Частновладельческие города Белоруссии в XVI–XVIII вв. / А.П. Грицкевич. – Минск : Наука и техника, 1975. – 248 с.
8. Историко-юридические материалы, извлеченные из актовых книг губерний Витебской и Могилевской, хранящихся в центральном архиве в Витебске / изданные под ред. архивариуса сего архива М. Веревкина. – Витебск : Тип. Губ. правл., 1888. – Вып. 17. – 454 с.
9. Историко-юридические материалы, извлеченные из актовых книг губерний Витебской и Могилевской, хранящихся в центральном архиве в Витебске / изданные под ред. архивариуса сего архива Созонова. – Витебск : Тип. Губ. правл., 1871. – Вып. 1. – 377 с.
10. Историко-юридические материалы, извлеченные из актовых книг губерний Витебской и Могилевской, хранящихся в центральном архиве в Витебске / изданные под ред. архивариуса сего архива Созонова. – Витебск : Тип. Губ. правл., 1871. – Вып. 2. – 376 с.
11. Историко-юридические материалы, извлеченные из актовых книг губерний Витебской и Могилевской, хранящихся в центральном архиве в Витебске / изданные под ред. архивариуса сего архива Созонова. – Витебск : Тип. Губ. правл., 1872. – Вып. 3. – 444 с.
12. Историко-юридические материалы, извлеченные из актовых книг губерний Витебской и Могилевской, хранящихся в центральном архиве в Витебске / изданные под ред. архивариуса сего архива Созонова. – Витебск : Тип. Губ. правл., 1873. – Вып. 4. – 432 с.
13. Историко-юридические материалы, извлеченные из актовых книг губерний Витебской и Могилевской, хранящихся в центральном архиве в Витебске / изданные под ред. архивариуса сего архива Созонова. – Витебск : Тип. Губ. правл., 1874. – Вып. 5. – 416 с.
14. Историко-юридические материалы, извлеченные из актовых книг губерний Витебской и Могилевской, хранящихся в центральном архиве в Витебске / изданные под ред. архивариуса сего архива Созонова. – Витебск : Тип. Губ. правл., 1874. – Вып. 6. – 411 с.
15. Историко-юридические материалы, извлеченные из актовых книг губерний Витебской и Могилевской, хранящихся в центральном архиве в Витебске / изданные под ред. архивариуса сего архива Созонова. – Витебск : Тип. Губ. правл., 1876. – Вып. 7. – 511 с.
16. Историко-юридические материалы, извлеченные из актовых книг губерний Витебской и Могилевской, хранящихся в центральном архиве в Витебске / изданные под ред. архивариуса сего архива Созонова. – Витебск : Тип. Губ. правл., 1877. – Вып. 8. – 530 с.

¹¹ Інвентар Быхаўскага графства // Бібліятэка Чартарыйскіх у Кракаве / Klucz bychowski (Bychów). – 9118 Pol. 1785. 32,5 x 20 cm. K. 73. Opr. Płsk; Там жа. – 9119 Pol. 1797. 42,5 x 33 cm. K. 82. Opr. sk.

17. Историко-юридические материалы, извлеченные из актовых книг губерний Витебской и Могилевской, хранящихся в центральном архиве в Витебске / изданные под ред. архивариуса сего архива Созонова. – Витебск : Тип. Губ. правл., 1878. – Вып. 9. – 546 с.
18. Историко-юридические материалы, извлеченные из актовых книг губерний Витебской и Могилевской, хранящихся в центральном архиве в Витебске / изданные под ред. архивариуса сего архива Созонова. – Витебск : Тип. Губ. правл., 1879. – Вып. 10. – 544 с.
19. Историко-юридические материалы, извлеченные из актовых книг губерний Витебской и Могилевской, хранящихся в центральном архиве в Витебске / изданные под ред. архивариуса сего архива Созонова. – Витебск : Тип. Губ. правл., 1880. – Вып. 11. – 534 с.
20. Историко-юридические материалы, извлеченные из актовых книг губерний Витебской и Могилевской, хранящихся в центральном архиве в Витебске / изданные под ред. архивариуса сего архива Довгяло. – Витебск : Тип. Губ. правл., 1906. – Вып. 32. – 461 с.
21. Клімуць, Л.Я. Сармацкая культура беларускай шляхты ў XVI–XVIII стст. / Л.Я. Клімуць. – Мінск : Беларусь, 2013. – 127 с.
22. Опыт описания Могилевской губернии в историческом, физико-географическом, этнографическом, промышленном, сельскохозяйственном, лесном, учебном, медицинском и статистическом отношениях : в 3 кн. / сост. [с предисл.] и под ред. А.С. Дембовецкого. – Могилев : Тип. Губ. правл., 1882. – Кн. 2. – 783 с.
23. Рабинович, М.Г. Русское жилище в XIII–XVII вв. / М.Г. Рабинович // Древнее жилище народов Восточной Европы. – М. : Наука, 1975. – С.164–165.
24. Синчук, И.И. Крученые ручки кувшинов 17 в. / И.И. Синчук // Магілёўшчына. – Магілёў : Магілёў. абл. краязн. музей імя Е.Р. Раманава, 1994. – Вып.V. – С. 26–27.
25. Слюнькова, И.Н. Архитектура городов Верхнего Приднепровья XVII – середины XIX в. / И.Н. Слюнькова. – Минск : Навука і тэхніка, 1992. – 144 с.
26. Трусаў, А.А. Кароткая гісторыя архітэктуры Беларусі / А.А. Трусаў. – Мінск : Харвест, 2015. – 464 с.
27. Якимович, Ю.А. Зодчество Белорусии XVI–XVII вв. : справ. пособие / Ю.А. Якимович. – Минск : Навука і тэхніка, 1991. – 368 с.

Пасмуніў 16.04.2022

THE DAILY OF RESIDENTS OF THE CITY OF BYCHOV IN XIV–XVIII CENTURY

R. GALUNSKY

One of the main criteria that usually allocate the city from among the other types of settlements, in addition to the availability of a system of defensive fortifications, the specifics of citizens' classes are speaking, namely craft and trade. Classes of citizens are labor, rest, free time, military business. All this is the basis of the everyday existence of residents of the city of Bychov. Through his classes, people provided their existence and formed their appearance, while at the same time influencing the world surrounding them. The most common form of everyday life, which accompanied the person from birth to death – life. That objects, among whom a person existed, first of all, in his private life. That, for what he worked.

Keywords: *everyday life, life, medieval city, Bychov, dishes, clothing, furniture, food, housing.*